

“ALPOMISH “ DOSTONIDAGI ANTROPONIMLARNING LINGVOKULTURALOGIK TADQIQI

Sayfullayeva Maftuna Axmed qizi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 04.01.2026

Revised: 05.01.2026

Accepted: 06.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

*Alpomish,
lingvokulturalogiya,
etimologik,
antroponimlar,
semantik, madaniy*

Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining yirik namunasi bo'lgan "Alpomish" dostonidagi antroponimlar lingvokulturalologik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqot jarayonida shaxsiy nomlarning etimologik, semantik tuzilishi hamda xalqning tarixiy xotirasi, urf-odatlar va milliy qadriyatlarini aks ettirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Doston matnida uchraydigan Alpomish, Barchinoy, Boybo'ri kabi antroponimlar misolida nomlarning faqat nominativ vazifani emas, balki madaniy-ramziy ma'noni ham ifodalashi asoslab beriladi. Maqolada lingvokulturalologik, etimologik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Maqola natijalari epik matnlarni lingvokultural jihatdan o'rganish, shuningdek, antroponimlarning milliy madaniyatdagi o'rnini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kirish

Doston qo'ng'iroq urug'i boshliqlari - aka-uka Boybo'ri va Boysarining farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Alpomish, Barchin, Qaldirg'ochlarning bir kunda tug'ilishi, Barchinning Alpomishga beshikkerti qilinishi, Boysarining Boybo'ridan arazlab o'n ming uyli elat bilan qalmoq eliga ko'chishi, qahramonning yorini olib kelish uchun o'zga mamlakatga safari, Qorajon bilan do'st tutinib, Barchin shartlarini bajarishi va yorini olib o'z yurtiga qaytishi, keyin yana yetti yil tutqunda qolishi, zindondan oti Boychibor

yordamida qutulib, o'z eliga umr yo'ldoshi Barchinning zo'ravon Ultontoz bilan bo'layotgan majburiy to'yi ustiga kelishi ham raqibini yengib, murod-maqsadiga erishishi voqealari juda qiziqarli, eposga xos rang-barang badiiy bo'yoqlarda tasvirlangan. „Alpomish“ variantlari 1922-yildan yozib olinib boshlangan. Hozirgacha Fozil Yo'ldosh o'gli, Mahammadqul Jonmurod o'g'li Po'ltan, Berdi baxshi, Saidmurod Panoh o'g'li, Bo'ri baxshi, Bekmurod Jo'raboy o'g'li, Mardonaqul Avliyoqul o'g'li, Abdulla Nurali o'g'li, Umir baxshi, Haydar Boycha o'g'li, Rahmatulla Yusuf o'g'li, Hodir Rahim o'g'li kabi o'ttizdan ortiq dostonchilardan qirqqa yaqin variantlari yozib olingan.

Lingvokulturalologik tahlil til birliklarini xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, qadriyatlari bilan bog'liq holda o'rganadi. Doston matnida ism tasodifan tanlanmaydi: u qahramon taqdiriga, vazifasiga va jamiyatdagi o'rniga mos ravishda shakllanadi.

“Alpomish” antroponimi

“Alpomish” nomi qadimgi turkiy “alp” komponentiga borib taqaladi. “Alp” - jasur, bahodir, el himoyachisi ma'nosini bildiradi. Bu so'z turkiy xalqlarning qahramonlik konseptida markaziy o'rinda turadi. “-mish” komponenti esa rivoyat va afsonaviylik ohangini kuchaytiradi.

Alpomish:

- xalq orzu qilgan ideal qahramon,
- jasorat va sadoqat timsoli,
- el manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yuvchi obrazdir.

Bu nom orqali xalq o'z axloqiy mezonlarini tilga joylagan.

“Barchinoy” antroponimi

“Barchinoy” ismi estetik va ramziy qatlamga ega. “Barchin” - nafislik, latofat, go'zallik bilan bog'liq tushuncha; “-oy” esa turkiy madaniyatda muqaddaslik, nur va poklik timsolidir.

Lingvokultural tahlil shuni ko'rsatadiki, Barchinoy:

- ayolga xos sadoqat va matonatni,
- go'zallik bilan birga ma'naviy poklikni,
- epik jamiyatda ayolning axloqiy ustunligini ifodalaydi.

Bu antroponim orqali xalqning ayol obraziga bo'lgan hurmati va estetik qarashi namoyon bo'ladi.

“Boybo'ri” antroponimi

“Boybo'ri” ismi ikki madaniy qatlamni birlashtiradi:

- “boy” - baraka, nasl-nasab, ijtimoiy mavqe;
- “bo‘ri” - qadimgi turkiy mifologiyada urug‘ homiysi, kuch va himoya ramzi.

Lingvokulturalogik jihatdan Boybo‘ri obrazi:

- ota va urug‘ boshlig‘i sifatida patriarxal qadriyatlarni,
- nasl davomiyligi va el barqarorligini ifodalaydi.

Bu ism dostonning ijtimoiy tuzilmasini til orqali ochib beradi.

Qorajon

“Qorajon” ismi ikki qatlamdan iborat:

- qora — turkiy tafakkurda rang emas, balki kuch, qat‘iyat, barqarorlik ramzi;
- jon — yaqinlik, mehr, sadoqat ifodasi.

Lingvokultural jihatdan Qorajon obrazi:

- do‘stlik va birodarlik timsoli,
- Alpomishga sodiq yo‘ldosh sifatida do‘stlik qadriyatini ifodalaydi.

Bu ism orqali xalq individual qahramon bilan birga hamjihatlik g‘oyasini ham ulug‘laydi.

Ko‘kaldosh

“Ko‘kaldosh” atamasi birodarlik tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lib, bir ona sutini emgan degan ma‘noni anglatadi. Bu antroponim:

- qon-qarindoshlikdan tashqari ma‘naviy qarindoshlikni,
- do‘stlik va sadoqatni bildiradi.

Lingvokultural tahlilda Ko‘kaldosh - xalq ongidagi ishonch va vafodorlik konseptining nom orqali ifodasidir.

Xulosa

Lingvokultural tahlil shuni ko‘rsatadiki, xalq uchun insonning qadrini unvoni emas, fazilati belgilaydi. Ushbu ismlar orqali doston quyidagi konseptlarni ochadi:

- do‘stlik va vafodorlik (Qorajon, Ko‘kaldosh),
- axloqiy qarama-qarshilik (Ultontoz),
- ijtimoiy tanqid (Toychaxon),
- insoniy fazilat ustuvorligi (Qultoy).

“Alpomish” dostonidagi antroponimlar tizimi lingvokultural jihatdan to‘liq axloqiy modelni yaratadi: kimga ergashish kerak, kimdan yiroq bo‘lish lozim, jamiyat nimani qadrlaydi va nimani inkor etadi. Har bir ism — xalqning ichki hukmi, jim aytilgan nasihati. “Alpomish” dostonidagi antroponimlar lingvokultural jihatdan milliy ongning til orqali ifodalangan shaklidir. Har bir ism — bu faqat nom emas, balki xalq ruhining jimjit

izhoridir. Antroponimlar doston matnida madaniy kod vazifasini bajarib, o'zbek xalqining qadriyatlar tizimini, dunyoqarashi va ideal inson modelini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alpomish. O'zbek xalq qahramonlik dostoni. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1999.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili onomastikasi. – Toshkent: Fan, 1981.
3. Begmatov E. O'zbek ismlari ma'nosi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
4. Begmatov E. O'zbek onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2007.
5. Safarov Sh. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.

